

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΔΗΜΑ

6. Από την κατεργασία του δέρματος στα κομψά σανδάλια

Βγένα Βαρθολομαίου
Αρχαιολόγος

Κρούεζε. Υπόδημα που φορούσαν οι μουσικοί για να κρατάν το ρυθμό χτυπιώντας το μεταλλικό έλασμα που βρισκόταν ανάμεσα σε δύο οριζόντια στρώματα της σόλας.

Άλλα ειδικά υποδήματα

Το δέρμα δεν αποτελούσε το μοναδικό υλικό για το φόντι των αρχαίων ελληνικών και ρωμαϊκών υποδημάτων, αφού μαλακά υποδήματα κατασκευάζονταν και από *πίλον* (ο *πίλος*), δηλαδή από κατεργασμένα διά συμπίεσως έρια ή τρίχες, τον κοινώς λεγόμενο κετσέ. Τέτοια υποδήματα ήταν **αι έμβάδες**, που χρησιμοποιούσαν οι Βοιωτοί χωρικοί αλλά και οι γέροι και οι φτωχοί της Αθήνας, άντρες και γυναίκες. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* αναφέρεται ως θρακικής προέλευσης υπόδημα (τόμ. Β', σ. 461).

Ο Αριστοφάνης αναφέρει συχνά τις εμβάδες, π.χ. *Νεφέλαι* (858): "Τὰς ὄμβάδας ποί τέτροφας;" *Σφήκες* (103): "Από δορητιστού (=μέτα από το δείπνο) κέκραγεν εμβάδας", και (274-5): "[ὁ γέρον] μῶν (=μηπως) ἀπολώλεκε τὰς εμβάδας;". *Ιππής* (871-2): "Ἄλλ' ἐγὼ σὺν ζεύγος... εμβάδων... δίδωμι." Κ.λπ.

Τὰ έμπιλια ήταν επίσης από κετσέ. Υπόδημα από *πίλον* φορούσαν στην Αθήνα οι κοινές γυναίκες συνήθως.

Τέλος, **τὰ διάβαθρα**, γυναικεία υποδήματα, **τὰ έμβαθρα**, **αι κοκκίδες**, πορφυρά, μαλακά υποδήματα, **τὰ τροχάδια**, υποδήματα περιπάτου, **ή φαϊκάς** (λευκό υπόδημα που φορούσαν στην Αθήνα οι γυμνασάραχοι), είναι μερικά από την πλουσιότετη ποικιλία αρχαίων ελληνικών υποδημάτων.

Στα ειδικής κατασκευής και χρήσης υποδήματα κατατάσσεται **ὁ κόθορνος**, το γνωστό υπόδημα των υποκριτών της τραγωδίας.

Με τον όρο αυτόν δηλωνόταν επίσης ένα φαρδύ και άνετο κλειστό υπόδημα, κοινό για άνδρες και γυναίκες, τόσο φαρδύ μάλιστα ώστε να ταιριάζει στο δεξί και στο αριστερό πόδι αδιακρίτως, πληροφοροί ο Αριστοφάνης (*Εκκλησιαζουσαι* 346): "ές τῷ κόθορνῳ τῷ πόδ'ένθεις ἱεμαι", χρησιμοποιώντας τον παραστατικό δυϊκό αριθμό. Αυτός ήταν εξάλλου ο λόγος που ο όρος έλαβε και μεταφορική σημασία: "κόθορνος" προσονομάστηκε ειρωνικά ο Θηραμένης, επειδή άλλαζε συχνά πολιτικό κόμμα,

ταιριάζοντας (όπως το υπόδημα αυτό) άνετα παντού (Ξενοφώντος *Ελληνικά* II, 3. 47).

Στους *Βατράχους* (47) ο Διώνυσος φοράει κόθορνους.

Σύμφωνα με άλλες πηγές, ο κόθορνος ήταν αποκλειστικά γυναικείο υπόδημα, ενώ κατ' άλλες (Ηρόδοτος I, 155. 4) μόνο αντρικό.

Την ονομασία κόθορνος έδωσε ο Αισχύλος στα παράξενα υποδήματα με τα οποία υπόδεσε τους ηθοποιούς στις τραγωδίες του¹. Έκτοτε καθιερώθηκε οι τραγικοί υποκριτές να φορούν κόθορνους (κυρίως οι πρωταγωνιστές και οι υποδύομενοι θεοί).

Ο θεατρικός κόθορνος αποτελούνταν από το συνήθως ξύλινο μονοκόμματο κάττυμα, με ύψος γύρω στα 8 εκατοστά² (ή κάττυμα από επάλληλες ξύλινες στρώσεις), και από το φόντι³. Ενώ για τη "σόλα" η αγγειογραφία, κυρίως, αλλά και αρκετά επιδαπέδια μισαϊκά ή και τοιχογραφίες, παρέχουν εικονιστικές πληροφορίες, για το φόντι του θεατρικού κόθορμου οι πληροφορίες είναι πενιχρότατες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι τραγικοί ηθοποιοί απεικονίζονται φορώντας πάντα ποδιές ένδυμα, που κάλυπτε σχεδόν όλο το υπόδημα ή άφηνε να

Χαλκογραφίες από το Λεξικό των Daresberg & Saglio (Παρίσι 1887), οι οποίες εικονογραφούν το Μιμη Colthurnus (κόθορον) και παριστάνουν κόθορον ηθοποιών τραγωδίας.

φαίνεται μόνο το κάττυμά του: εκιάζεται όμως επί το φόντι ήταν δερμάτινο και έδενε μπρος με μάντες, έτσι ώστε το πάνω μέρος να μοιάζει με κοινή μπότα που έφτανε ως το μέσο της γάμπας ή χαμηλότερα: γι' αυτό εξάλλου χαρακτηρίζεται και ως **κοίλον υπόδημα** (= κλειστό υπόδημα, που έφθανε ως το μέσο της κνήμης).

Χάρη στα υποδήματα αυτά ο ηθοποιός έφθανε σε ύψος γύρω στα 1,80-1,90 μέτρα, και γι' αυτό το λόγο έπρεπε να εξασκηθεί αρκετά ώστε να μην πέφτει, παίζοντας το ρόλο του στη σκηνή, και προκαλεί τον γέλωτα αντί του δακρύου, όπως αναφέρει ο Λουκιανός.

Το ρωμαϊκό θέατρο υιοθέτησε από το ελληνικό και τους κόθορον, όχι όμως τόσο πιστά, αφού αρκετές τοιχογραφίες θεατρικών παραστάσεων στην Πομπηία εικονίζουν ηθοποιούς χωρίς κόθορον.

Ο θεατρικός κόθορον πέρασε και στη μόδα. Ο Ρωμαίος ποιητής Γιουβενάλης αστειεύεται τις γυναίκες που φορούν καθόρον για να φαίνονται ψηλές.

Πότε καταργήθηκε ο κόθορον ως θεατρικό υπόδημα, ή κατά πόσο ήταν απαραίτητο εξάρτημα της περιβολής του ηθοποιού σε όλους τους τραγικούς ρόλους ή σε όλα τα επαρχιακά θέατρα, είναι ένα ερώτημα που δεν έχει βρει ακόμη οριστική απάντηση.

Αν ο κόθορον χαρακτηρίζει τους τραγικούς υποκριτές, η εμβάς και η κρηπίς – τις οποίες ήδη αναφερθήκαμε – ήταν εξάρτημα των υποκριτών της κωμωδίας.

Αλλά και οι μουσικοί είχαν δικό τους χαρακτηριστικό υπόδημα. Ήταν **αί κρούπεζαι**. Αν και

Βιβλιογραφία

- A History of Technology, Εκδ. Ch. Singer - E. J. Holmyard - A. R. Hall - Tr. I. Williams, τόμος II, The Mediterranean Civilizations and the Middle Ages, Oxford (At the Clarendon Press) 1957.
- Henry Hodges, Artifacts, London (Fr. A. Praeger, publ.), 1964.
- Thomas Hope, Costume of the Greeks and Romans (Costume of the Ancients, προηγούμενη έκδοση), New York/London.
- Mary G. Houston, Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration, London (Adam-Ch. Black), 1947.
- R. J. Forbes, Studies in Ancient Technology, τόμος V, κεφάλαιο: "Leather in Antiquity", Leiden (E. Brill), 1957.
- Carl Reobuck (εκδ.), The Muses at work, London (The MIT Press), 1969.
- Έβη Τουλιούτα, "Καττύματα τριηρκικά-Καττύδες Αττικά", στο Αρχαιολογικόν Δελτίον, τόμ. 28 (1973) μέρος Α', Αθήνα.
- **Και τα Λεξικά:**
- H. G. Liddell - R. Scott, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα (Συδερής) επίσης η επίσημη αγγλική του έκδοση A Greek - English Lexicon, Oxford (repr.) 1963.
- I. Δορ Στωματάκος, Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα ("Αθηνάϊον") 1949.
- Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής, Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαϊολογίας, Αθήνα (Α. Κωνσταντινίδου), 1991.
- Στέφ. Κουμανούδης, Ερ. Ουλέριος, Λεξικόν Λατινοελληνικόν, Αθήνα 1884.

στη Βοιωτία, ειδικά, τις φορούσαν οι χωρικοί για να πατούν τις ελιές στα ελαιοτριβεία, οι αλιηπτές φορούσαν κρούπεζες για να κρατούν τον ρυθμό.

Οι κρούπεζες είχαν ξύλινο κάττυμα με αρκετό ύψος που έφερε οριζόντιο διάκενο, όπου παρεμβάλλονταν ένα κομμάτι μετάλλου: το πάνω μέρος του καττύματος έφερε λουρί δερμάτινο ώστε να συγκρατείται στο πόδι. Όταν η κρούπεζα πιεζόταν με το πόδι, το μέταλλο ηχούσε δίνοντας έτσι το ρυθμό στον αλιητή ή κρατούσε τη ρυθμική κίνηση σε ομοϊκό χορό.

Συμπερασματικά, μεγάλη ήταν η ποικιλία των αρχαίων ελληνικών υποδημάτων, αν κρίνουμε από την πληθώρα ονομασιών τους που έχουν παραδοθεί: όμως, τα είδη της υπόδεσης γνώρισαν μικρή εξέλιξη σε όλη τη διάρκεια της κλασικής -ελληνικής και ρωμαϊκής- Αρχαιότητας, έτσι ώστε η "μόδα" ή σχετική με τα υποδήματα έδειξε μίαν αμετακίνητη στασιμότητα για πολλούς αιώνες, αν και εκάλυπτε όχι μόνο τις πρακτικές ανάγκες αλλά και την ανθρώπινη φιλαρέσκεια.

Σύγχρονο γυναικείο παπούτσι (πλατφόρμα), που θυμίζει κόθορον.

Σημιώσεις

1. Forbes, Studies in Ancient Technology, ό.π., σ. 58.
2. Για τους κόθορον βλ. Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, τόμ. 1ος, Παρίσι 1887.
3. A History of Technology, ό.π., σ. 168.